

Geloof op zoek naar wetenschap Dogmatiek in de marge van de theologie

De plaats van de dogmatiek in de theologie is veranderd. Tot voor kort werd dogmatiek beschouwd als het centrale vakgebied binnen de theologie. In de dogmatiek immers, zo was de algemeen gedeelde overtuiging, werden de inzichten van exegese, kerkgeschiedenis en pastoraaltheologie met elkaar in verband gebracht. Op systematische en integrerende wijze werden alle onderdelen van de inhoud van het christelijk geloof uitgelegd en verder bereflecteerd. Als zodanig werd de dogmatiek beschouwd als het theologische sluitstuk, de kroon op het theologische werk. Andere vakken, zoals exegese en kerkgeschiedenis, en sinds de jaren zestig ook de sociale wetenschappen zoals de godsdienstsociologie en godsdienstpsychologie, werden dientengevolge niet zelden beschouwd als hulpvakken, en over de praktische theologie werd toen nog beweerd dat zij slechts een onderdeel van het geloof zou bestuderen, namelijk de kerkelijke praktijk en het pastoraat. De systematische theologie daarentegen, zo was de gangbare opvatting, gaf inzicht in de fundamentele structuur van het hele theologische werkveld en hield deze structuur tegen het licht van Gods openbaring in de geschiedenis en de respons daarop in kerk en geloof.

De prominente positie die de dogmatiek zo binnen het raamwerk van de hele theologie had, heeft zij in het huidige theologische landschap verloren. In ieder geval in Nederland lijkt dat aan de meeste faculteiten het geval te zijn. De andere theologische vakgebieden werden in de afgelopen decennia overwegend hoger gewaardeerd, tenminste voor

zover het hun wetenschappelijke karakter betrof. Bovendien werd dogmatiek het meest geïdentificeerd met de kerkelijkheid van de theologie, een karakteristiek die in de huidige universitaire context eerder gewantrouwd dan ondersteund wordt. De dogmatiek raakte door dit alles gemarginaliseerd, juist ook in eigen theologische kring.

De feitelijke situatie waarin de huidige dogmatiek verkeert, roept fundamentele vragen op. Wat is de plaats en taak van de dogmatische theologie binnen de huidige wetenschapsbeoefening? In hoeverre is het mogelijk het kerkelijke uitgangspunt van de dogmatiek te verenigen met de uitdagingen van de huidige wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen? In wat volgt, zal ik eerst een korte beschrijving van de inhoud en methode van de dogmatiek geven en daarna de huidige ontwikkelingen in kerk, wetenschap en cultuur schetsen die van invloed zijn geweest op de beoefening van de dogmatische theologie. Ten slotte zal ik een voorstel doen voor de wijze waarop de dogmatiek in de huidige tijd en wetenschap een nieuwe rol kan spelen.

1. Wat is dogmatiek?

Dogmatische theologie, kortweg ‘dogmatiek’ genoemd, is de systematische, dat wil zeggen intellectuele, begrippelijke en logisch-coherente reflectie op de christelijke geloofsinhoud. In de moderne, academische theologie nam de dogmatiek, zoals gezegd, tot voor kort een centrale plaats in. In de vroegchristelijke en middeleeuwse theologie was wat vanaf de zeventiende eeuw ‘dogmatiek’ zou worden genoemd zelfs de voornaamste bezigheid van de theoloog. Dogmatiek had en heeft een integrerende functie: de dogmatisch theoloog legt verbanden tussen de geleefde, dat wil zeggen gepraktiseerde en beleden inhoud van het geloof en de resultaten van literair, historisch en praktisch-empirisch onderzoek. Het zoeken naar die verbanden tussen teksten, geschiedenis, praktijken en belijdenissen gaat

in de dogmatiek gepaard met fundamenteel-methodologische beschouwingen over de aard van Gods openbaring en geloof, de autoriteit van de Heilige Schrift, de rol van de traditie en het leergezag, de hermeneutiek en structuur van de dogmaontwikkeling, en de verhoudingen van theologie en filosofie, en van theologie en wetenschap. Deze methodologische beschouwingen worden in de rooms-katholieke theologie sinds de negentiende eeuw behandeld in een nauw met de dogmatiek verweven vakgebied: de fundamentele theologie.

Fundamentele theologie is het vakgebied dat de autoriteit en actualiteit van de uitgangspunten van het geloof onderzoekt. In kerkelijke documenten waarin de theologiebeoefening aan de orde komt, bijvoorbeeld in het decreet *Dei Verbum* van het Tweede Vaticaans Concilie, het document *De interpretatie van het dogma* van de Internationale Theologische Commissie of het recente *Theologie vandaag: perspectieven, principes en criteria*, worden de verbanden tussen de theologische bronnen – Schrift, traditie en geloof – uitgelegd met behulp van het begrip openbaring: Gods handelen in Christus en door de Heilige Geest in de geschiedenis ligt fundamenteel ten grondslag aan de werkelijkheid die wordt verwoord in de Bijbel en geleefd door geloofsgemeenschappen en individuele gelovigen door de eeuwen heen tot op de dag van vandaag. Als zodanig zijn de inhoud van de openbaring en zijn betekenis voor kerk en geloof, en voor mens en wereld onderwerp van theologische studie.

Sinds de negentiende eeuw is de relatie tussen openbaring en rede weliswaar niet een nieuw, maar wel een centraler aandachtspunt van de theologie geworden. In het verlengde daarvan vinden er tot op heden voortgaande debatten plaats over theologie als wetenschap en over de plaats van de theologie binnen de universiteit, als discipline tussen de andere wetenschappelijke disciplines. In verschillende vormen van moderne religiekritiek wordt openbaring als het fundamentele uitgangspunt van geloof en theologie scherp bevraagd. Openbaring als uit-

gangspunt voor reflectie en kerkelijkheid, dat wil zeggen de inbedding in een particuliere religieuze gemeenschap, vormt sinds de Verlichting en haar beroep op de autonome, universele rede een probleem voor de theologie als wetenschap. De dogmatiek speelt in deze debatten een uiterst problematische rol. In wat volgt zal ik uiteenzetten dat de problematische positie van de dogmatiek tussen de moderne wetenschappen omgezet kan worden in een kritisch-constructieve.

Voor niet-theologen, maar ook voor een steeds groter wordende groep theologen zelf, doet de *term* ‘dogmatiek’ archaisch aan. Niet zelden roept de term zelfs wrevel op. De woorden ‘dogma’ en ‘dogmatisch’ hebben immers in onze cultuur een negatieve connotatie en worden vaak geassocieerd met halstarrigheid of onwrikbaarheid, met de triomf van het eigen gelijk en in het gunstigste geval met een wettische of principiële houding. Het woord ‘dogma’ komt uit het Grieks en betekende zoveel als ‘datgene wat als waar en juist verschijnt’. In de theologie kreeg het vaak ook de betekenis van ‘propositie’, een bewering over de inhoud van de goddelijke openbaring. Die beweringen konden filosofisch of universeel van aard zijn, of verkondigd worden door de kerk. Geloofsartikelen of concilieteksten werden zo ook beschouwd als dogma’s. In de moderne tijd kreeg het woord ‘dogma’ bovendien een juridisch karakter, namelijk als een bindende uitspraak die men diende te geloven. De rooms-katholieke kerk kent in de nieuwe tijd dan nog het begrip ‘dogma’ in de strikte zin: concrete formuleringen door het centraal leergezag over bijvoorbeeld de pauselijke onfeilbaarheid of de onbevleete ontvangenis van Maria. Ondanks deze strikte definities van het begrip ‘dogma’ blijft men in kerk en theologie tot op heden het vakgebied van de dogmatiek in brede zin beschouwen als *fides quaerens intellectum*, geloof op zoek naar inzicht, oftewel de intellectuele uitleg van de christelijke leer, waartoe dus ook de dogma’s in strikte zin behoren. Het behoort

tot de taken van de dogmatiek om de eenheid van Schrift, traditie, leergezag en geloof te doordenken en dit te blijven doen voor nieuwe situaties en generaties.

De *inhoud* van de dogmatische theologie lijkt zo op het eerste gezicht een interne aangelegenheid voor christelijke gelovigen. Wie naar de concrete inhoud van de dogmatiek kijkt, zal ook moeilijk anders kunnen denken. Belangrijke traktaten van de dogmatiek zijn bijvoorbeeld de christologie, de scheppingsleer, de ecclesiologie en de eschatologie. Als ik aan nieuwe studenten de dogmatiek mag inleiden en ik laat zien hoe in de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel de verschillende theologische traktaten aange troffen kunnen worden – triniteits- en godsleer, mariologie, genadeleer, soteriologie, ecclesiologie, pneumatologie, enzovoort –, dan gaat er een wereld voor hen open, ook van herkenning. Wat in eerste instantie op achterhaalde en mysterieuze formules lijkt, blijkt in tweede instantie een ter zake doende concentratie van ook actuele vragen en onderwerpen. De christelijke geloofsbelijdenis kan in een notendop duidelijk maken dat de inhoud van de theologie de hele werkelijkheid in al haar facetten betreft: God, universum, wereld, natuur, mens, gemeenschap, ethiek, tijd, eeuwigheid, taal, enzovoort.

Wat dus op het eerste gehoor klinkt als een specifieke taal van een particuliere geloofstraditie, blijkt voor de nieuwsgierige en geduldige student een universele, voor ieder toegankelijke visie die door de eeuwen is ontwikkeld, opgeschreven, geïnterpreteerd en verder bereflecteerd. In theologische termen: de in de dogmatiek centrale, particuliere figuur van Jezus Christus betreft het universele, eschatologische Woord van Gods heil in de geschiedenis. Daarom behoort het ook tot de taken van de dogmatiek om, naast het denken van de verbanden tussen openbaring, Schrift en traditie, ook de mogelijksvoorwaarden te schetsen om de christelijke boodschap te beschouwen als een universele, dat wil zeggen voor allen bedoelde en voor allen toegankelijke heilsleer. Dat heeft belangrijke consequen-

ties voor de methode van de dogmatiek: naast uitleg voor de eigen geloofsgemeenschap, is zij ook een vorm van geloofsreflectie in dialoog met anders- en niet-gelovigen.

Als inderdaad de dogmatiek de hele werkelijkheid *sub ratione Dei*, onder het opzicht van God betreft, dan is ook duidelijk dat er een brede, multidisciplinaire *deskundigheid* nodig is voor de uitvoering van het vak. Om maar enkele voorbeelden van deze multidisciplinaire deskundigheid te noemen: de dogmatiek doet een beroep op kennis van de recente ontwikkelingen in de exegese en, via de exegese, kennis van de klassieke wereld, de geschiedenis van het Midden-Oosten, de archeologie, tekst- en taalwetenschap, en cognitieve en structuralistische benaderingen; kennis van de recente ontwikkelingen in het historisch onderzoek naar kerk en theologie, de intellectuele geschiedenis van interculturele ontmoetingen en conflicten, de geografische en regionale diversiteit van christelijke kerken en bewegingen, de concilieteksten en hun receptie; kennis van de ontwikkeling en expressies van geloof en spiritualiteit in het hier en nu, dus van de resultaten van sociaalwetenschappelijk en psychologisch onderzoek; maar ook kennis van natuurwetenschappelijk onderzoek naar oorsprong en evolutie, of van medisch onderzoek naar pijn, zorg en levensduur. Deze lijst is nog veel langer te maken.

Zo wordt duidelijk dat de dogmaticus er niet alleen voor staat en afhankelijk is van de onderzoeksresultaten van anderen. Tegelijkertijd moet hij wel in staat zijn die onderzoeksresultaten op waarde te schatten en kunnen vertrouwen op de kwaliteit van de hem of haar omringende academische gemeenschap. Natuurlijk mag de dogmatisch theoloog zich ook gelukkig prijzen in een dergelijke omgeving zijn of haar werk te kunnen doen, in een omgeving waarin zoveel behaalde wetenschappelijke resultaten ter zake doende zijn voor de dogmatiek. Als integrerende discipline is de dogmatiek per definitie en vanzelfsprekend ook een interdisciplinaire discipline.

2. De uitdagingen voor de hedendaagse dogmatiek

In de huidige academische en ook binnen de eigen theologische context is de plaats van de dogmatiek, zoals gezegd, veranderd. Zij neemt een gewijzigde positie in tussen de andere theologische vakgebieden, maar ook tussen de andere, niet-theologische disciplines, en wel om allerlei verschillende redenen. Wetenschappelijke ontwikkelingen zoals de veranderde verhouding tussen wetenschap en beroep, het zoeken naar externe onderzoeksfinanciering, de opkomst van interdisciplinair onderzoek en de intensievere samenwerking van de verschillende geesteswetenschappen hebben de theologie, en de dogmatiek in het bijzonder, voor nieuwe uitdagingen geplaatst.

Behalve wetenschappelijke, zijn er ook andere hedendaagse culturele en maatschappelijke ontwikkelingen die de hele theologie en dus ook de dogmatiek uitdagen. De secularisering in West-Europa, de terugkeer van de religie in nieuwe gedaanten en de opkomst van de islam, evangelicale bewegingen en individuele vormen van spiritualiteit leiden tot urgente vragen, zoals die naar de af- of aanwezigheid van God in een seculiere cultuur, naar de verhouding van religieus pluralisme en geloofswaarheid, of die naar de publieke rol van de kerk. Vanaf het vroege christendom hebben theologen, zoals de kerkvaders Irenaeus en Origenes, kritisch gereageerd op verschillende filosofische, culturele en religieuze opvattingen. Op basis van deze kritische dialoog is gaandeweg ook gebleken dat de christelijke heilsboodschap zich kan aanpassen aan verschillende culturen en tijden en daar steeds met nieuwe formuleringen en interpretaties verhelderd kan worden.

Trouw aan die eigen traditie, neemt de theologie ook de uitdagingen van vandaag zeer serieus. In het huidige tijdsbestek is er een groeiende behoefte aan een theologisch-inhoudelijke respons die enerzijds verstaanbaar en gefundeerd is, dat wil zeggen zich op een verantwoordbare wijze verhoudt tot Schrift, traditie en wetenschap, en anderzijds

authentiek is, voortkomend uit een geleefd geloof zoals dat belichaamd wordt in en door gelovigen. Kort samengevat: de huidige wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen vormen een nieuwe opdracht voor de theologie en dagen haar uit.

In het reageren op deze nieuwe uitdagingen, blijft de dogmatiek echter achter bij de andere theologische vakgebieden. Terwijl de exegese, de kerkgeschiedenis, de godsdienstsociologie en -psychologie zich verder hebben ontwikkeld, lijkt de dogmatiek, met name in het Nederlandse taalgebied, in recente jaren tot stilstand gekomen te zijn, of minstens moet men constateren dat zij minder zichtbaar is dan tevoren. Er zijn verschillende redenen hiervoor te noemen, die ik in drie categorieën zal groeperen: a. intern-theologische ontwikkelingen; b. de nieuwe geesteswetenschappelijke constellatie; en c. de weerbarstigheid van een seculiere cultuur.

a. Intern-theologische ontwikkelingen

Net als in het alledaagse taalgebruik is de term 'dogma' ook onder sommige theologische vakgenoten in onbruik geraakt. Dogmatiek wordt soms vereenzelvigd met een vorm van klassieke theologiebeoefening die gedateerd zou zijn en niet toegesneden op de hedendaagse geloofssituatie. In de recente discussies over de verhouding van theologie en religiewetenschappen was dogmatiek bij uitstek het voorbeeld van een niet-neutrale wetenschap, het schoolvoorbeeld van het kerkelijke binnenperspectief van de theologie. Dat leidde uiteindelijk tot een beeld van dogmatiek als catechese – wat overigens een zeer belangrijk aspect ervan is. Catechese werd op haar beurt weer met wantrouwen bekeken, alsof het louter om de herhaling van oude dogmaformuleringen ging, wat dan vervolgens weer gezien werd als een taak van de kerk en niet van de academie, die immers meer gericht zou moeten zijn op innovatie. De theologie wordt dus ook van binnenuit geconfronteerd met een *wetenschapsopvatting* die gestoeld is op neutraliteit en in-

novatie. De literaire en historische vakgebieden zijn beter bestand tegen de kritiek van deze moderne wetenschapsopvatting, vaak ook omdat ze duidelijker methodisch onderlegd zijn, nauw aansluitend bij – of samenvallend met – niet-theologische vakgebieden zoals historische wetenschap, literatuurwetenschap of sociale wetenschappen. De systematische theologie, de dogmatiek in het bijzonder, die geen heldere en eigen methode kent, was minder succesvol.

De wetenschappelijke kritiek op de theologie is overigens al zo oud als de Verlichting. De gedachte ontstond toen dat een kerkelijk dogma in tegenspraak was met de autonome rede en dus ook met de principiële openheid van de wetenschappelijke methode en van de universiteit. Bovendien zou het adagium van de Verlichting – ‘denk zelf’ – in tegenspraak zijn met de idee van het leergezag. Om deze kritiek te weerstaan, ontwikkelde men in de theologie een eigen discipline die de specifieke problematiek van geloof en rede behandelde: de fundamentele theologie. Deze had als specifieke taak de theologie te verantwoorden voor het forum van de wetenschap. In het theologisch curriculum kreeg dit vak al gauw de functie van *prolegomena*, een inleiding van de theologie, de studie van de zogeheten voorvragen van de theologie. Dit vak, met een goed germanisme ook wel ‘fundamentealtheologie’ genoemd, heeft de theologie lange tijd in dialoog gebracht met de filosofie en hield zich bezig met vragen als: Wat is religie? Wat is openbaring? Wat is de kerk?

Toch heeft de eigenstandige behandeling van methodevragen in de fundamentele theologie ook een nadeel gehad. Het gevolg van de scheiding van inhoud en methode was dat alleen de theologische methodologie nog beschouwd werd als het wetenschappelijke aspect van de theologie, terwijl de dogmatiek nog slechts beschouwd werd als een verbijzondering, een particuliere, narratieve variatie van datgene wat enkel door de filosofie of desnoods de fundamentele theologie wetenschappelijk verantwoord kan worden. Feitelijk is het andersom: de dogmatische, gelo-

vige reflectie is primair en ontstaat altijd in dialoog met andere wereld- en mensvisies, en ook met de andere wetenschappen. De fundamenteel-theologische metareflectie over methode en terminologie volgt eigenlijk pas daarna. In plaats van voorportaal van de theologie is de fundamentele theologie hooguit een bevestiging achteraf van het wetenschappelijke karakter van de dogmatiek, en toont aan dat dogmatische beschouwingen van meet af aan betrokken zijn in een wetenschappelijke conversatie. De fundamentele theologie maakt de dogmatiek niet geschikt voor de wetenschappelijke context, maar zij is de expliciete verantwoording van het feit dat de dogmatiek in zekere zin altijd al wetenschappelijk is. In de beeldvorming is het echter anders gelopen en de dogmatiek heeft in wetenschappelijk opzicht het onderspit moeten delven.

b. De nieuwe geesteswetenschappelijke constellaties

De recente ontwikkelingen binnen de geesteswetenschappen, met name de nieuwe samenwerkingsverbanden die tussen de verschillende geesteswetenschappelijke disciplines tot stand komen, vormen ook een uitdaging voor de dogmatiek. De theologie kan in de nabijheid van de haar zo verwante wetenschappen zoals de filosofie, de taal- en tekstwetenschap en de geschiedwetenschap, een nieuwe rol en functie krijgen. Theologie is in de ogen van haar beoefenaars immers als geen andere de wetenschap van Gods Geest en de menselijke geest: het is Gods Geest die het geloof constitueert en het geloof op zijn beurt kenmerkt zich bij uitstek als een geestelijke act. Het zelfbesef een wetenschap van de geest/Geest te zijn, definieert de theologie en constitueert haar identiteit. Blijft de vraag of dat de theologie ook tot een geesteswetenschap maakt.

Deze nieuwe samenwerking met de geesteswetenschappen confronteert, zoals W. Frijhoff elders in deze bundel ook heeft verwoord, de theologie in ieder geval met ten minste twee problemen: het ene al oud maar door de groeiende verzelfstandiging van het wetenschapsbedrijf

opnieuw actueel, namelijk de verhouding tussen theologie als beroepsopleiding (de faculteit) en theologie als wetenschap (de discipline); het andere nieuwer, namelijk de wetenschapstheoretische plaats van theologie binnen het panorama van de geesteswetenschappen, of zoals dat, aldus Frijhoff, in andere landen en contexten veel adequater genoemd wordt: de menswetenschappen, *humaniora* of *sciences humaines*. De reflectie op de verhouding tussen wetenschap en theologie gaat in deze nieuwe constellatie een nieuwe fase in, waarin het niet zozeer gaat om de abstracte, wetenschapstheoretische vraag wat wel of niet als wetenschap kan gelden. Veeleer gaat het om de constructieve en praktische vraag hoe de verschillende geesteswetenschappen samen feitelijk het toekomstige geesteswetenschappelijke domein vormen. Of hoe ze dat zouden moeten doen.

Voor de dogmatiek is het vervolgens de vraag of zij door de andere geesteswetenschappelijke partners erkend en herkend wordt als een belangrijke aanvulling. Zouden de historici niet liever samenwerken met de kerkhistorici, de taalwetenschappers met de exegeten, de sociaalwetenschappers met de praktisch theologen, enzovoort? In andere bewoordingen: voor de andere vakgebieden binnen de theologie lijken er natuurlijke partners te zijn, maar is er in de andere geesteswetenschappen plaats voor reflecties op schepping, incarnatie, verlossing of eeuwigheid? Een vaak te horen antwoord op die vraag is: wellicht, maar alleen als de dogmatici die begrippen kunnen vertalen naar de huidige tijd, in een door iedereen aanvaarde en gebezigde taal. Het klopt dat de theologie wel verstaanbaar moet spreken, maar anderzijds maakt ook 'het vreemde' van de eigen taal integraal deel uit van het christelijk geloof. De uitdaging van de geesteswetenschappen aan de dogmatiek is daarom deze keuze: is de specifieke bijdrage van de dogmatiek aan de andere geesteswetenschappen het onderzoek naar de particuliere, christelijke geloofstraditie, waarbij de dogmatiek op haar beurt gebruikmaakt van de onderzoeksmethoden en -resultaten van de nieuwe samen-

werkingspartners? Of doet de dogmatiek onderzoek naar de religieuze ervaringen en expressies in de cultuur, die zij dan vervolgens beschouwt vanuit het perspectief van de eigen geloofstraditie?

Met andere woorden, biedt de dogmatiek een eigen *perspectief* in het kader van de geesteswetenschappen, of biedt zij een eigen particulier onderzoeks*object* dat de andere geesteswetenschappen niet onderzoeken? Mijn voorlopige antwoord op die vragen is dat de dogmatiek een eigen perspectief én object van studie heeft. Maar daarbij kan dan wel worden aangetekend dat de dogmatiek haar perspectief ontwikkelt in gesprek met andere perspectieven, in plaats van dat ze haar eigen perspectief slechts tegenover de andere stelt. Bovendien valt haar object van studie grotendeels samen met die van de andere geesteswetenschappen, ook al spreekt zij met een eigen taal. De eigenheid van de dogmatiek moet dus zowel benadrukt als gerelativeerd worden.

c. De weerbarstigheid van een seculiere cultuur

De uitdagingen van de seculiere cultuur zijn van een andere aard dan de wetenschapstheoretische die ik zojuist heb geschetst. Ze komen wel voort uit dezelfde bron, namelijk de onverstaanbaarheid van de geloofstaal en het verschil van cultuur, context en levenshouding. De eigen geschiedenis en de eigen taal van het geloof blijven in deze tijd voor velen onbekend, ook voor gelovigen zelf. Kinderen worden er ook nauwelijks meer mee opgevoed. De specifieke fundering van de dogmatiek door middel van de openbaring van een trinitaire God in het heilvolle optreden van Jezus Christus en in de werkzaamheid van de Heilige Geest, en de praktische consequenties daarvan voor het leven als gelovige, worden daarom maar door weinigen begrepen. De bijzondere rol van het leer gezag en de waarde van een instantie die de waarheid wil behoeden, is tegenwoordig zeer moeilijk te verdedigen, al was het maar omdat waarheid en autoriteit met veel wantrouwen worden bejegend.

Het maakt het voor de dogmatiek niet gemakkelijk om het werk te verantwoorden, nog afgezien van de inhoud van de geloofsleer die soms lijnrecht tegenover ontwikkelingen in de hedendaagse cultuur lijkt te staan.

Een mogelijke strategie om met dit contrast tussen dogmatiek en cultuur om te gaan, is de studie van de dogmatiek te beperken tot het geloof van mensen in de kerk, en de dogmatiek enkel nog te doceren aan studenten die een kerkelijk beroep willen gaan uitoefenen. Ik ben weliswaar van mening dat dogmatiek altijd ook kerkelijk is of moet zijn, omdat de kerk het Lichaam van Christus is, waarbinnen de taal en de werkelijkheid van openbaring en incarnatie gestalte krijgen. Maar deze dogmatiek kan zowel binnen een exclusieve ambtsopleiding als binnen de universiteit gedoemd worden. Het dogmatische werkteerrein is zo breed als de wereld zelf. Sommige theologiestudenten zijn op hun eigen manier op weg naar de kerk, en de dogmatiek kan van dienst zijn om hen hierbij te begeleiden.

De moeilijkheid van een al te groot contrast tussen kerk en cultuur echter is de feitelijkheid dat de hedendaagse gelovigen en ook de theologiestudenten in de hedendaagse cultuur leven en er ook door bepaald worden. Het levende geloof en de spiritualiteit van deze mensen bestaan niet louter uit een gevoeld contrast met de cultuur, maar ook uit een geïnspireerde inzet om in de wereld het evangelische werk te verrichten. De roep van Christus wordt in de wereld gehoord en verschijnt in hedendaagse culturele gestalten. Behalve openbaring, Schrift en traditie draagt ook de tijd, de medemens, de gemeenschappelijke omgeving, het materiaal aan voor de dogmatiek. Hoe groter de contrasten tussen Schrift en traditie enerzijds en hedendaagse cultuur anderzijds lijken, des te groter de uitdagingen voor de dogmatiek om Christus' aanwezigheid in het hier en nu te denken en op begrip te brengen. De dogmatiek komt ook voort uit die opdracht.

Kort samengevat heb ik drie typen uitdagingen voor de dogmatiek geschetst:

1. Uitdagingen van de *systematische theologie* zelf die voortkomen uit het gebrek aan vertrouwen in de eigen bijdrage die de dogmatiek aan de wetenschap zou kunnen leveren en de naar mijn mening verkeerde reactie daarop door enkel de algemeen-filosofische, abstracte, methodologische of religiewetenschappelijke beschouwingen als ‘wetenschappelijk’ te erkennen.

2. Uitdagingen van de ontwikkelingen in de *geesteswetenschappen* die vragen om een nieuwe rol van de dogmatiek tussen andere wetenschappelijke disciplines, en leiden tot de hernieuwde zelfreflectie van de theologie op haar eigenheid: is dat het gelovige perspectief of de geloofsinhoud als specifiek theologisch onderzoeksobject?

3. Uitdagingen van de seculiere *cultuur*, die de dogmatiek confronteert met onbegrip en onverstaanbaarheid, maar tegelijkertijd het materiaal aanbiedt om het hedendaagse geloof niet louter als een tegencultuur, maar ook als een inspiratie (voortgaande openbaring) en inzet (toegewijd geloof) te midden van de cultuur te denken.

3. Actuele dogmatiek

Tot zover de analyse van situatie waarin de dogmatiek verkeert. In deze slotparagraaf zou ik graag mijn visie schetsen op de mogelijke rol van de dogmatiek in deze tijd. Daarbij heb ik gebruik gemaakt van de inzichten verwoord in kerkelijke documenten, zoals het decreet over de goddelijke openbaring van het Tweede Vaticaanse Concilie, *Dei Verbum*, de encycliek van Johannes Paulus II, *Fides et Ratio*, en de documenten van de Internationale Theologische Commissie, *De interpretatie van het dogma* (1990) en *Theologie vandaag* (2012). Al deze kerkelijke documenten – *Dei Verbum* is de oudste, uit 1965 – bieden naar mijn mening zeer genuanceerd materiaal om de discussie te voeren over de nieuwe uitdagingen voor de dogmatiek. Hier-

onder schets ik vier karakteristieken van een hedendaagse dogmatiek.

a. Dogmatiek en autoriteit

Wat de uitdagingen in theologie, geesteswetenschappen en cultuur gemeenschappelijk hebben, is het vermeende conflict tussen wetenschap en autoriteit, in dit geval het kerkelijke leergezag. Dogmatiek wordt al te snel geïdentificeerd met het eigen gelijk van de kerk, belichaamd door het kerkelijke magisterium. De Internationale Theologische Commissie schrijft hierover in *De interpretatie van het dogma* dat het magisterium in recente jaren juist oog heeft gehad voor nieuwe ontwikkelingen en andere prioriteiten heeft gesteld. De commissie noemt bijvoorbeeld reflectie op sociale vraagstukken, behaalde resultaten van de natuurwetenschappen, de historisch-kritische methode, de oecumene, de waardering voor de oosters-orthodoxe kerken, en de mensenrechten – in het bijzonder de godsdienstvrijheid. Vervolgens schetst de Theologische Commissie de dialogale rol van het leergezag. Zij stelt dat in een wereld die pluralistisch van aard is en ook in de kerk zelf waarin verschillen duidelijker aan het licht komen dan voorheen en er ook een plaats hebben, het magisterium zijn missie kan vervullen door zich te bedienen van dialoog en debat. De erfenis van het geloof kan, zo stelt de commissie, niet overgedragen worden dan door de bereidheid van het magisterium en anderen met pastorale en theologische verantwoordelijkheden zich kritisch te engageren in een gemeenschappelijke dialoog.

Tot die ‘anderen’, zo neem ik aan, behoren ook de academische theologen. In lijn met het leergezag, dragen zij bij aan deze dialoog, in het bijzonder tussen en dus met de andere wetenschappen. Tegelijkertijd is het ook van belang dat theologen de ruimte krijgen om dit in het kader van de academische vrijheid zo goed mogelijk te kunnen doen, zo stelt het recente Vaticaanse document *Theologie vandaag*. Over de particulariteit van het kerkelijke leerge-

zag in een wetenschappelijke context doet de commissie in *De interpretatie van het dogma* de volgende suggestie: ‘Als men kennis neemt van het wetenschappelijke en technologische onderzoek van onze tijd, is het niet aan te raden al te snel een particulier standpunt in te nemen, maar genuanceerde beslissingen te ondersteunen die de te volgen lijnen aangeven, dit alles met de uiteindelijke beslissingen van het magisterium in gedachte.’ Dit citaat maakt duidelijk dat het leergezag zichzelf de opdracht stelt om dialoog en openheid, zorgvuldige afweging en universaliteit, als benadering en inzet te kiezen van de ontwikkeling van de christelijke leer. Het is weliswaar geen uitgewerkte wetenschappelijke methode, maar het is een intentieverklaring die niet ver af staat van die van de geesteswetenschappen. Groot verschil met die geesteswetenschappen is wel dat de theologie die intentieverklaring heel expliciet wil funderen in de oorsprong van de kerk, in wat genoemd wordt haar ‘apostoliciteit’.

b. Dogmatiek en interdisciplinariteit

Een ander aspect dat de verschillende uitdagingen voor de dogmatiek gemeen hebben is de oproep om de dogmatiek niet geheel en al aan te passen aan een op dit moment vigerend wetenschapsideaal, waarin neutraliteit en innovatie zaligmakend zijn. Ook is correlatie, een al te vanzelfsprekende aanpassing van de dogmatiek aan de cultuur, niet te verkiezen. Tegelijkertijd is het omwille van de gelovige en de publieke rol van de kerk van belang om te midden van cultuur en wetenschap te opereren en daar een eigen geluid te laten klinken, niet die van de pure tegenstem, maar die van de kritische, evangelische betrokkenheid.

Een goede manier om die kritische betrokkenheid ook wetenschappelijk te gelde te maken is een nauwere samenwerking met de andere geesteswetenschappen. Behalve tot andere bestuurlijke, institutionele constructies leidt dit immers ook tot nieuwe en intensieve vormen van interdisciplinariteit. Interdisciplinariteit komt voort uit de

constatering dat wetenschappelijk onderzoek erbij gebaat is fenomenen en kwesties vanuit verschillende benaderingen te analyseren en te doordenken, in plaats van dat één specifiek vakgebied een wetenschappelijk vraagstuk louter op de voor dat vakgebied geëigende wijze tracht te beantwoorden. Om verschillende wetenschappelijke tradities en methoden met elkaar in verband te brengen is goede communicatie nodig en een voor alle samenwerkende partners herkenbare en na te trekken toetsing. Interdisciplinariteit leidt zo uiteindelijk tot samenhangende onderzoeksresultaten die voor meerdere partijen van belang zijn en verbanden verhelderen die voordien onbelicht bleven of gewoonweg niet werden vermoed. Dat gedeelde en gemeenschappelijke belang van de interdisciplinariteit is bij uitstek het terrein van de dogmatiek, die, zoals ik eerder beschreef, de hele werkelijkheid als haar werkveld beschouwt, en wel onder het opzicht van God die zich in Jezus Christus heeft geopenbaard. Dat laatste mag dan voor de geesteswetenschappelijke samenwerkingspartners overkomen als een particulier godsdienstig perspectief, voor de dogmaticus is het te beschouwen als Gods universele heilsplan, dat verstaanbaar is voor de gelovige én begrijpelijk voor de rede, dus in principe toegankelijk voor allen. Het is de opdracht voor de dogmaticus om die toegankelijkheid te beredeneren en te verwoorden, maar het is ook mede afhankelijk van de wetenschappelijke partners of er aan de universiteit plaats is voor datgene wat als particuliere rede verschijnt, maar zich nadrukkelijk als verstaanbare en dialogale reflectie presenteert. Voor de dogmatiek is het zaak dat interdisciplinaire openheid niet zozeer een wetenschappelijke strategie is, als wel de wijze waarop zichtbaar wordt dat de dogmatiek systematisch en geordend wil spreken over de hele werkelijkheid die van God is, en met gebruikmaking van (aandacht voor) alle door God aan de mens gegeven mogelijkheden om waarheid te vinden. Om dat zo goed mogelijk te doen, is de erkenning van de afhankelijkheid van andere wetenschappelijke disciplines cruciaal.

c. Dogmatiek en waarheid

Anders dan de andere wetenschappelijke disciplines zal de dogmatiek benadrukken dat het haar gaat om de waarheid van en over God. Hoe zij die waarheid benadert, zal zij voor het forum van de wetenschap moeten verantwoorden. In de moderne theologie is er een model ontwikkeld voor de dogmatiek tussen de andere wetenschappen, en wel door kardinaal John Henry Newman (1801-1890), die zijn leven lang schreef over de toegankelijkheid en de overtuigingskracht van het dogma. De waarheid van de dogmatische theologie die, zo schreef hij in *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (1845), zich steeds opnieuw moet verwoorden en verder ontwikkelen, is 1. door de openbaring gegeven; 2. wordt door het leergezag behouden; en 3. kan door de andere wetenschappen worden getoetst. En hij formuleerde enkele criteria waarmee de dogmaontwikkeling aan de wetenschappelijke toets der waarheid onderworpen kan worden. Volgens hem moet er sprake zijn van: een *logische coherentie* tussen de conclusie en oorspronkelijke data; een goede *balans* tussen particulariteit en universaliteit; een *continuïteit* van principes, zodat er minstens een basis is voor het debat over meningsverschillen; een *integratiemogelijkheid* van de dogmatiek in andere wetenschappen; een *anticipatie* van de toekomst, dus een openheid voor toekomstige trends; behoud van *oude waarden*, anders was er geen sprake van ontwikkeling, maar slechts van een radicale breuk; en *duurzaamheid*, wat een teken is van authentieke ontwikkeling.

Newmans criteria zijn nog altijd zeer behulpzaam bij het toetsen van een verstaanbare en dialogale dogmatiek. Het zijn formele waarheidsprincipes, waaraan ook de dogmatiek zal moeten voldoen wil zij tussen de andere wetenschappen kunnen opereren. De eigen geschiedenis van de moderne theologie, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van de fundamentele theologie, heeft echter aangetoond dat een louter formele benadering van de waarheid, of slechts een vormelijke, methodische aanpassing aan de wetenschap-

pelijke mores, niet voldoende is om de huidige uitdagingen aan te gaan. Voor de dogmatiek is de waarheid niet louter een vormprincipe, maar een werkelijkheid waaraan ook de theologie op haar eigen wijze deelneemt. In plaats van de genoemde formele kenmerken van de dogmatiek, is het ook van belang steeds opnieuw te herformuleren wat haar eigen inhoudelijke kenmerken zijn. Door die herformulering van de inhoud kan de door de dogmatiek geanticipeerde waarheid verantwoord worden in een actuele context.

d. Dogmatiek en actualiteit

Wat zijn de inhoudelijke kenmerken van een actuele dogmatiek? Ik noem drie aspecten. Allereerst reflecteert deze dogmatiek op *hedendaagse godsvragen*. Actuele dogmatiek is in de huidige situatie alert op de godsvraag voor zover die nog te horen is, met name daar waar mensen kwetsbaar zijn en de afwezigheid van heil ervaren. De 'godsvraag' is niet zomaar de vraag naar het bestaan van God, maar een respons op onze vaak benarde situaties die vragen om verzet en gevoel voor richting. Godsvragen klinken door in vragen als: Hoe maken we een samenleving met een hoopvolle toekomst? Hoe komt God aanwezig als het leven fragiel of bedreigd is? Hoe kan de kerk ons hierbij helpen? Wat betekent het dat ik in sommige situaties iets ervaar als een mysterie? Waar vinden we vrede en verzoening? Dat zijn vragen die vandaag de dag volop worden gesteld. Voor de dogmatiek zijn dit niet louter ethische vragen. Dergelijke actuele vragen zijn in het kader van de dogmatiek vragen naar God, wiens schepping en geschiedenis van heil geschonden zijn en wiens rijk van vrede en gerechtigheid in Christus onder mensen leeft.

Ten tweede, en wellicht voor sommigen wat paradoxaal, is een actuele theologie gericht op *herbronning*: ze leest en leert met de bronnen – Schrift en traditie – van het christendom mee, dus ook met die waarmee christelijke theologen in debat zijn gegaan. In al die teksten en verhalen zijn vragen zoals die van onszelf vandaag de dag terug te horen.

We begrijpen er de eigen vragen anders, beter door. Herbronning is geen pleidooi voor het verleden, of voor een eigen verzameling aan teksten waarin het allemaal al (beter) staat en waarover theologen dan met hun eigen expertise kunnen oordelen. Herbronning is een oproep om de gestelde godsvragen van anderen uit het verleden steeds opnieuw te verbinden met die van het heden. Dogmatiek is, net als de geloofservaring zelf, in deze diepe zin historisch: het ervaren en begrijpen van Gods woord in de geschiedenis waar wij onlosmakelijk deel van uitmaken.

Ten slotte komt deze dogmatiek voort uit levend geloof. De dogmatiek zou zich opnieuw moeten verbinden met de praktijk van een dynamische christelijke geloofstraditie, want dat is lang niet altijd meer het geval. Daarbij kan de dogmatiek ook een voortrekkersrol spelen. Dat betekent niet dat dogmatici eerst het geloof op begrip moeten brengen en dat dan vervolgens als perspectief aan mede-wetenschappers voorleggen, als een interpretatie onder vele, die voor gelovigen dan om een of andere reden meer overtuigingskracht heeft. Nee, het gaat er juist om dat in de wetenschap plaatsgemaakt wordt voor mensen die kritisch willen reflecteren op hun eigen geloofstraditie. Zelfs in haar concrete en in de tijd gestolde belijdenissen kan die traditie gelezen worden als het resultaat van een interpreterend en zelfkritisch geloof in de toekomst van Gods heil. Een dogmatiek die medewetenschappers betreft bij dat engagement maakt zo zelf deel uit van het levende geloof dat zich richt naar de samenleving en haar beloofde toekomst.